

ESKİ BAKÜ (İÇERİŞEHİR)'DE İKİ MESCİT

TWO MASJİDS IN OLD BAKU (ICERİŞEHİR)

Yard. Doç. Dr. Yüksel SAYAN*

ÖZET

Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü, eski bir liman ve yerleşim yeridir. Günümüzde metropol bir kent olan şehir, XIX. yüzyıla kadar, etrafı kale ile çevrili küçük bir yerleşim yerinden ibaretti. Bugün "İçerişehir" denilen bu Eski Bakü yerleşmesinde, mahalle aralarına serpiştirilmiş halde çok sayıda tarihi mescit bulunmaktadır. Bunlardan Muhammed (Sınıg Kala) ve Aşûr (Lezgi) mescitleri, çeşitli yönleriyle yöredeki pek çok mescit yapısına öncü olmuş örneklerdir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın en eski mescitleri olan bu yapılar; çeşitli onarımlar geçirmelerine rağmen, özgünlüklerini büyük ölçüde koruyarak günümüze gelebilmişlerdir. 2003 yılında Azerbaycan'da yaptığımız Türk sanatı araştırmaları kapsamında incelenen söz konusu mescitler bu yazıda etraflıca ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eski Bakü, mimari, mescitler.

ABSTRACT

Baku, the capital of Azerbaijan, is an old port town. Although it is a metropol city in the present, it was only a small settlement surrounded by castle walls until XIXth century. In this Old Baku settlement, now called "Icerisehir", there are a number of historical masjids spread in the districts. Muhammed (Sinig Kala) and Aşûr (Lezgi) masjids are examples that pioneered the structure of these type of buildings in many ways. Although they have been renovated many times, these buildings, which are the oldest masjids of Azerbaijan, survived with their originality intact. In this article, we analyse these masjids, which we examined in the scope of Turkish art researches in Azerbaijan in 2003.

Key Words: Old Baku, architecture, masjids.

---

* Ege Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi

I. MUHAMMED (SINIG KALA) MESCİDİ

İçerişehir'in merkezinde, Minareli sokakta bulunan yapı, Bakü ve Kuzey Azerbaycan'da tarihi bilinen en eski mescittir.¹ Halk arasında daha çok Sınıg Kala Mescidi olarak bilinen eser,² kuzey duvarındaki dört satırlık Arapça kitabesine göre, H.471/M.1078-9 yılında Muhammed bin Ebi Bekr tarafından yaptırılmıştır.³ Rus idaresi yıllarında kapalı olan mescit, 1991'den sonra onarılarak ibadete açılmıştır. Sağlam durumdaki yapı, işlevini sürdürmektedir.

Kitabesi:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
هذه عمارة المسجد ما امرالا
ستاد الرئيس محمد بن ابى بكر
بتاريخ سنة احدى و سبعين و اربع مئة

¹ M. Üseynov, L. Britanitskiy, A. Salamzade, *İstoriya Arhitekturi Azerbaycana*, Moskva, 1963, s. 71; Ş. Fetullayev-Figarov, *Arhitekturnaya Ensiklopediya Baku*, Baku-Ankara, 1998, s.75; R. B. Amenzade, "XI-XVII. Yüzyıllarda Azerbaycan'da Abidevi Yapıların Özellikleri", *Türkler*, C.8, Ankara, 2002, s.166.

² 1723'de Rus general M.A. Matyuşkin'in Bakü'yü işgali ve şehri topa tutması esnasında mescidin minaresi isabet almış ve bir bölümü zarar görmüştür. Yöredeki kuleleri hatırlattığı için o tarihten sonra halk bu minareye "kırık kale" anlamında "Sınıg Kala" demiştir. Bununla ilgili olarak mescit de o zamandan beri halk tarafından "Sınıg Kala Mescidi" şeklinde adlandırılmıştır. Ancak, yapı bilimsel yayınlarda çoğunlukla "Muhammed Mescidi" olarak geçmektedir. M. Üseynov, vd. *age.*, s.71; C. Giyasi, *Nizami Dövrü Me'marlıg Abideleri*, Bakı, 1991, s.43.

³ Muhammed b. Ebi Bekr'in yapının banisi mi; yoksa, ustası mı olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Kitabeye göre, yapının inşasının Muhammed b. Ebi Bekr tarafından emredildiği açıktır. Kimi araştırmacılar buna dayanarak söz konusu ismin şehrin yöneticisi olduğu ve bu eseri yaptırdığı yönündeki görüşü benimsemektedirler (C. Giyasi, *age.*, s.43). Ancak, kitabede geçen "üstâd" ünvanı bu şahsın aynı zamanda bir mimar olduğu fikrini akla getirmektedir. Diğer yandan kitabede, usta adının ayrıca kaydedilmemiş olması da bu fikri desteklemektedir. Dolayısıyla yapının hem banisinin hem de mimarının aynı şahıs olduğunu düşünmek akla yakındır.

Okunuşu:

*“Bismillahirrahmanirahim
Hezihî imaret 'ül -mescid mâ emer 'el'
üstâd er-reis⁵ Muhammed bin Ebi Bekr
bi-tarihi sene ihda ve seh 'îne ve erba'a mie”*

Türkçe Anlamı:

*“Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla
Bu mescidin imarını emreden
üstad reis Muhammed bin Ebi Bekr.
Tarihi sene: 471/ M.1078-9”.*

Çeşitli büyüklükteki kesme taşlardan inşa edilen yapı, yaklaşık 1 m kalınlığındaki duvarlara sahiptir. Üzeri düz damlı olan mescidin güney tarafında yağmur sularının akmasını sağlayan taş çörlenleri bulunmaktadır. Dıştan çok sade görünen mescidin batısında silindirik gövdeli anıtsal minaresi yükselmektedir. (Foto. 1-3).

Kuzey tarafından yol geçen ve bu yönden tek katlı olarak görünen yapı, meyilli bir alan üzerinde, iki katlı olarak tasarlanmıştır. Güney tarafı, üst kat seviyesinde toprakla dolduğu için, yakın zamanlara kadar mescit tek katlı olarak biliniyordu. Ancak 1988'de gerçekleştirilen kazılar sonucunda alt katın varlığı ortaya çıkarılmıştır. Aynı ayrı girişleri bulunan katların arasında doğrudan bir geçiş ve bağlantı bulunmamaktadır. Alt kat tek hacimli bir mekândan ibarettir. Üst kat ise, alt katın plânın tekrarlayan bir harim mekânı ile; ona eklenen küçük giriş bölümünden oluşmaktadır (Çiz. 1a,b,c,d).

Kuzey cephesinde pencere açıklığı bulunmayan yapı, bu yönde masif bir görünüşle karşımıza çıkmaktadır. Güney cephe ise dıştan bakıldığında küçük bir kaleyi hatırlatır. Cephenin yukarı kısmında hafif taşıntı yapan bir taş sırasının oluşturduğu saçağın üzerinde yapıyı dört yönden dolanan ve kale siperlerine benzeyen testere dişleri şeklindeki taş plakalar ile yarım daire şekilli kule

---

⁴ Kitabede “emer'el” kelimesi araştırmacılar tarafından “amir'ül” şeklinde okunmuştur (A. Aleskerzade, *Nadpisi arhitekturnih pamyatnikov Azerbaycana epoha Nizami*, Moskva-Baku, 1947, s.370; M.S. Neymat, *Korpus Epigrafiçeskih Pamyatnikov Azerbaycana*, Baku, 1991, s.37). Ancak kitabedeki ibare bunun “emer'el” şeklinde okunması gerektiğini göstermektedir.

⁵ Kitabeyi ilk olarak okuyan Hanikov bu kelimeyi “er-Reşid” şeklinde okumuşsa da A. Aleskerzade ve M.S. Neymat'in de isabetle belirttiği gibi (A. Aleskerzade, *age.*, s.370; M.S. Neymat, *age.*, s.37) bu sözcük, kitabede “er-reis” şeklinde okunmaktadır.

biçimindeki mihrap çıkıntısı bu etkiyi arttırmaktadır. Yalnız bu çıkıntının iki yanında simetrik olarak; altta küçük, üstte biraz daha büyük sivri kemerli ve taş şebekeli iki sıra halindeki pencereler bu kalevari görünüşü yumuşatarak cepheye hareketlilik kazandırmıştır (Foto. 1-2). Mescidin doğu cephesi başka yapı ile kapatılmıştır. Batı cephesi ise yalın görünüştedir.

Mescidin alt katına, güney cepheden açılan sivri kemerli bir kapıyla girilmektedir. Hafif yamuk dörtgen plânlı ve içten sivri tonozlu tek hacimden oluşan bu kısım, giriş yönündeki iki küçük pencereden aydınlatılmıştır (Çiz. 1a,c). Burada yapılan kazılar esnasında, bazı antik devir buluntuları ile bir kuyunun ortaya çıkarılmış olması, yapının eski bir ateşgeh üzerinde bina edilmiş olduğu yorumlarına yol açmıştır.⁶

Mescidin üst kattaki esas harimine, sivri kemerli iki kapı ile sokağa açılan küçük bir giriş mekânından geçilerek girilmektedir. Çarpık dörtgen plânlı ve üzeri içten sivri tonoz örtülü giriş mekânında; duvardan örtüye geçişte, plândaki çarpıklıktan kaynaklanan üstteki köşe boşluklarının iri mukarnas dizisi ile doldurulmuş olması dikkat çekicidir (Foto. 4). Buradan sivri kemerli bir kapı ile geçilen harim, dikdörtgene yakın, hafif yamuk dörtgen plânlı ve üzeri içten sivri tonoz örtülüdür (Çiz. 1b,c). Mekân, ikisi dar olan yan duvarlarda, diğer ikisi mihrap duvarında olmak üzere dört sivri kemerli pencereden aydınlatılmakta iken, bunlardan doğudakinin önünü sonradan başka bir yapı kapatmış ve pencere işlevini yitirmiştir. Taş şebekeleri⁷ bulunan diğer üç pencerenin ışığı yeterli olmadığından 40m²'lik alanı kaplayan harim nispeten karanlık kalmış; içeride loş ve ağır bir etki hakim olmuştur. Mekânın güney duvarının ortasında mihrap yer almaktadır. Yapının genelinde kullanılan taş malzemeye kıyasla, daha özenli işlenen, düzgün keşme taşlarla kaplanmış olan mihrap, iç içe çift niş halindedir. Kenar bordürleri ile kuşatılan mihrabın yan köşeleri profillendirilerek yarım yuvarlak birer silmeyle sınırlandırılmıştır. İkinci nişin üst alınlığının her iki tarafında hafif kabarıklık biçimde işlenmiş beş köşeli birer yıldız yer almaktadır. Bunun yukarıdaki ana kavsara iki sıra mukarnas ve üstte istiridye şeklindeki süslemeyle son bulur. Sivri kemerli ikinci nişin üst bölümü de iki sıra mukarnasla doldurulmuştur. Bunlardan başka ikinci niş, duvar yönünde birer sütunceyle daraltılmış ve üst kısmına istiridye motifî işlenmiştir. Duvarın kalınlığını aşan mihrap, yukarıda da belirttiğimiz gibi, güney cephede dışarı taşıntı yapmaktadır (Foto. 2,5).

⁶ C. Giyasi, *age.*, s.43; Ş. Fetullayev-Figarov, *age.*, s.75.

⁷ Pencerelerdeki mevcut taş şebekeler son yıllarda yapılmıştır. Ancak, yöredeki mimari eserlerde çok yaygın olan bu elemanların orijinalde de var oldukları düşünülmektedir.

Mescidin batısında yer alan silindirik gövdeli minaresi, düzgün kesme taştan, ana yapı kütesinden ayrı, fakat ona çok yakın bir konumda inşa edilmiştir.⁸ Zeminden yukarıya doğru daralan bir gövde yapısına sahiptir. Güneydoğu yönünde sivri kemerli bir kapıdan girilerek, spiral şekilli merdivenle çıkılan minarenin külah kısmı, dilimli küçük bir kubbe şeklindedir. Kırık çizgilerin kesişmesinden oluşan yıldız ve altıgen kompozisyonlarının süslediği taş şerefesinin alt kısmında iki sıra mukarnas dizisi ile ince bir korniş ve kûfî hatla ayet kitabesi yer almaktadır. Kitabede, Besmele ile Kur'an'dan İsrâ Sûresi'nin 79 ve 80. ayetleri yazılmıştır. Ancak, tek satır halinde yazılan kuşaktaki yer, 80. Ayet'in tamamını yazmaya yetmediği için Ayet yarım kalmıştır.⁹

II. AŞÛR (LEZGİ) MESCİDİ

İçerişehir'de Kız Kale'nin batısında yer alan yapı, Lezgi mescidi olarak da adlandırılmaktadır.¹⁰ Dıştan üzeri düz damlı, dikdörtgen prizması şeklinde tek yapı kütesinden oluşan mescidin minaresi yoktur. Güney yönde, bir bölümü önünden geçen yolun bugünkü kotundan biraz aşağıda kalan mescidin kuzey bölümü tamamen zemin seviyesinin altında bulunmaktadır (Foto.7).

Bugüne kadar çeşitli onarımlar görmüş olan ve Rus döneminde kapalı tutulan mescit, günümüzde ibadete açık olarak işlevini devam ettirmektedir.

İçteki eski mihrabının üstündeki kitabesine göre mescit, H.567/M.1169 yılında Aşûr bin İbrahim tarafından yapılmıştır. 1970'li yıllarda burada gerçekleştirilen kazı-onarım çalışmaları esnasında, yapının alt kısmında tonozlu başka bir yapı kalıntısına rastlanmıştır. Buna bağlı olarak mescidin Sasani devrinden kalma bir yapı üzerinde inşa edildiği ileri sürülmüştür.¹¹

⁸ 1988 yılında mescit ve çevresinde yapılan kazılar sonucunda, minarenin daha önceden burada var olan bir yapı kalıntısının üzerine bina edildiği görüşü ileri sürülmüştür (Ş. Fetullayev-Figarov, *age.*, s.75).

⁹ Minarede yazılmış olan ayetlerin (bütün olarak) Türkçe anlamı: Ayet 79: "Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafîle olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin." Ayet 80: "Ve şöyle niyaz et: Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver." *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (TDV yay.), Ankara, 1993, s.289.

¹⁰ Mescit, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında petrol işi için buraya gelen Lezgiler tarafından kullanıldığı için halk arasında bu adla tanınmıştır. Ş. Fetullayev-Figarov, *age.*, s.105.

¹¹ Ş. Fetullayev-Figarov, *age.*, s.105.

Eserin üç satırlık Arapça kitabesi şöyledir:

عمل استاد عاشور بن ابر
اهيم نجار باكويه سنه
سبع ستين و خمس مائه

Okunuşu:

“*Amile üstad Âşûr bin İbrahim Neccar Baküviyeh.*¹²
Sene 567”.

Türkçe Anlamı:

“*Bakülü üstâd Âşûr bin İbrahim Neccar yaptı.*
Sene 567/M.1169”.

Yapının inşasında iki ayrı taşın kullanıldığı görülmektedir. Dış duvarlarda, üst pencerenin alt hizasına kadar özenli yontulmuş taşların büyük ve küçük boyutlu birerli sıra halinde örülmesine karşılık, bunun yukarı kısmında yalnızca küçük taşlar kullanılmıştır (Foto. 7).

Dıştan oldukça sade görünüşlü mescit; mihraba doğru uzanan, dikdörtgen plânlı, üzeri içten yuvarlak tonozlu bir harim mekânı ile, altta güney yönünde tonozlu küçük hücreden ibaret bir yapıdır (Çiz. 3a,b,c). Yalın dış cepheler, üstte daha özenli işlenmiş üç sıra taştan oluşan profilli saçak ve düz damlı örtü ile son bulmaktadır. Güney cephede, altta sondan açıldığı anlaşılan¹³ düz lentolu iki pencere ile onun üstünde basık kemerli tek penceresi bulunmaktadır. Üstteki pencerenin yukarı kısmında saçağın üstüne yerleştirilmiş; üzerinde “*Mülk Allah'ındır*” anlamına gelen “*El-mülküllah*” yazılı bir taş dikkati çekmektedir (Foto. 8).

Mescidin kuzeydoğu tarafta bulunan girişi, günümüzde zemin seviyesinin altında kaldığı için, buraya bir merdivenle inilmektedir. Doğrudan harime girişi sağlayan kapı, sivri kemerli bir açıklığa sahiptir. Ahşap kapı kanadı sonraki

¹² Kimi araştırmacılar bu kelimeyi “Baküye” şeklinde okuyup kaydetmişlerdir. (M.S. Neymat, *age.*, s.40). Ancak, kitabede bu kelime “Baküviyyeh” şeklinde okunmaktadır. Ki Arapça grameri açısından da “Bakülü” anlamını ifade edebilmesi için kelimenin bu şekilde okunması gerekmektedir. (Kitabenin okunmasında ve Türkçeye tercümesinde yardımları için Öğr. Gör. Maksut Belen’e teşekkür ederim).

¹³ Fetullayev-Figarov, *age.*, s.105.

dönemlerden kalmadır. 55 m²lik bir alanı kaplayan harim, taş şebekeli iki pencereden aydınlatılmıştır. Ancak, ışığın yetersizliğinden içerisi karanlık kalmıştır. Mekanın ortasında tonozu iki bölüme ayıran bir hafifletme kemeri, tek hacimli harime hareketlilik vermektedir.¹⁴ Düzgün kesme taştan (kireç taşı) özenli şekilde yapılan bu kemerde bir silmenin kuşattığı süslemeli bölüm dikkat çekicidir. Çeşitli yazılar, geometrik ve bitkisel motiflerle bezenen bu kısımdaki yazı ve motifler -yapının içindeki neme bağlı olarak- büyük ölçüde silinmiş durumdadır (Foto. 9).

Mescidin içinde iki mihrap bulunmaktadır. Bunlardan güneydoğu duvarının ortasındaki orijinaldir. Bu mihrap, tam kible yönünde olmadığı için 20. yüzyılın başlarında,¹⁵ güney tarafta; iki duvarın kesiştiği köşede ikinci bir mihrap yapılmıştır. Eski mihrap, dışa doğru daralan bir niş şeklindedir. Köşelerini birer sütuncenin sınırlandırdığı nişin kavsarası üç sıra mukarnas ve beş dilimli istiridye motifi ile doldurulmuştur. Küçük mukarnas hücrelerinin içleri soyut bitkisel motiflerle bezenen mihrabın üst kısmına inşa kitabesi yerleştirilmiştir. Onun yukarısını iki sıra iri mukarnas dizisi ve testere dişi şeklindeki bir korniş tamamlamaktadır. Sonraki mihrap yarım daire plânlıdır. Çevresini sade bir rumî örgüsünün kenar bordürü şeklinde kuşattığı bu mihrabın üst iki yanında burmalı birer sütunce görülmektedir. Kemerli kavsarası iki sıra mukarnas ve istiridye şeklinde doldurulan mihrabın üst kısmında ayrıca palmet-rumî örgüsünden oluşan tepeliği mevcuttur (Foto. 10).

Bunlardan başka, herhangi bir süslemenin görülmediği mescidin iç duvarları, günümüzde üst örtü seviyesine kadar serpme sıvayla sıvanmış ve badana edilmiş durumdadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

XI-XII. yüzyıllara ait Eski Bakü (İçerişehir)'de bulunan bu iki mescit. Kuzey Azerbaycan'ın en eski mescitleri olarak üzerinde durulmaya değer yapılardır.

Düzgün kesme taştan yapılmış, masif dış görünüşleri ve yalın iç mekân düzenlemeleri ile bu yapılar, yöredeki Türk mimarlığının gelişiminde 'arkaik' olarak nitelendirilebilecek özellikler taşımaktadırlar. Her iki yapıda da başarılı bir mekân çözümlemesinden söz etmek güçtür. Buna bağlı olarak, az sayıda pencere açıklığı nedeniyle karanlık kalan iç mekânlarda hakim olan ağır ve loş etkinin bir kısım süslemelerle giderilmek istendiği sezilmektedir. Bilhassa mihraba özel bir

¹⁴ Günümüzde kemerin kuzeye gelen bölümünde ahşaptan yapılmış kadınlar mahfili bulunmaktadır.

¹⁵ Ş. Fetullayev-Figarov, *age.*, s.105.

önem verildiği ve iç dekorasyonun bu elemanda yoğunlaştığı dikkati çekmektedir (Foto. 5,10). Sonraki dönemlerde Azerbaycan cami ve mescitleri için karakteristik¹⁶ hale gelen bu mihrap düzenlemelerinin genel kompozisyon ve süsleme unsurları, Anadolu'daki XIII-XIV. yüzyıl mihrap örneklerine¹⁷ de benzerlikler göstermektedir.

İncelenilen mescit yapıları malzeme, plân ve görünüş itibariyle Güney Azerbaycan ve İran'daki Selçuklu dönemi cami ve mescitlerinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Kendine has yöresel özelliklere sahip Eski Bakü-İçerişehir'deki bu iki mescidin Türk mimarisinin gelişimi bağlamında, plân ve mekân anlayışı açısından bir yenilik getirmediği açıktır. Ancak, yapılardaki sade görünümlü dış cephe düzenleri, içte mihrap ve Muhammed Mescidi'nin silindirik gövdeli taş minaresi, daha sonraları Kuzey Azerbaycan mescitleri için birer öncü niteliğinde olmuştur. Nitekim Bakü-İçerişehir'in pek çok mescidinde bu etki kendini göstermektedir. Molla Ahmed Mescidi (1300), Hıdır Mescidi (1301) ve Şeyh İbrahim Mescidi (1415) bu mimari anlayışın sürdürüldüğünü gösteren örneklerdir. Diğer yandan, aralarında doğrudan bir ilişki kurulamamakla birlikte, Doğu Anadolu'da Bitlis'te mahalle mescidi olarak yaptırılan küçük ölçekli Şeyh İshak Camii (1420)¹⁸ ve Şemsiye Camii (1589)¹⁹ de dış görünüş, plân ve üst örtüleri açısından bu yapılarla benzerliklere sahiptir.

Muhammed Mescidi'nin dışta en dikkati çeken elemanı minaresidir. Şerefe korkuluklarındaki geometrik süslemeleri, onun altındaki mukarnas dizileri, korniş ve kitabe kuşağı silindirik gövdeli minareye zarif ve estetik bir görünüş kazandırmaktadır (Foto. 6; Çiz. 1d,2). Kuzey Azerbaycan minarelerinin en eskisi ve büyüğü olan²⁰ bu elemanın biçim, form ve süsleme anlayışı, bölgede bulunan Pirsaat Hanekahı Minaresi (1256), Şıhova (Bibiheybet) köyündeki Mahmud ibn Sa'ad Camii minaresi (XIV. yüzyıl başları), Derbend Camii minaresi (XV. yy.), Bakü Cuma Camii (1437/8) minaresi ve Bakü Şirvanşahlar Saray Camii minaresi (1441/2)'nde de benzer şekilde tekrarlanmıştır.²¹ Güney Azerbaycan, İran ve Anadolu'da XII-XIII. yüzyıl Selçuklu ve Atabekler dönemi minarelerinde tuğla,

¹⁶ R. B. Amenzade, *agm.*, s.166.

¹⁷ Karşılaştırma için bkz. Ö. Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara, 1976.

¹⁸ A. Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı -II- Bitlis*, Ankara, 2002, s.48-49.

¹⁹ A. Uluçam, *age.*, s.80-81.

²⁰ A. Aleskerzade, *age.* s.370; M. Üseynov, *vd.*, *age.*, s.71; C. Giyasi, *age.*, s.43.

²¹ M. Üseynov, *vd.*, *age.*, s.71; D.A. Ahundov, *Arhitektura Drevnego i Ranne-Srednevekovogo Azerbaycana*, Baku, 1986, s.136; C. Giyasi, *age.*, s.51.

daha çok tercih edilen ağırlıklı bir malzeme iken,²² Kuzey Azerbaycan'daki minareler tamamen taştan inşa edilmişlerdir. Ancak, silindirik gövde ve genel karakter itibarıyla bu minareler Selçuklu geleneğine²³ bağlanmaktadır.

Silindirik gövde yapısı ve genel görünüşü açısından Anadolu'daki XII-XIII. yüzyıllardan kalan bazı minarelerle de benzerlikler gösteren Muhammed Mescidi'nin minaresi, dilimli bir kubbe halindeki külahıyla Mardin ve yöresindeki daha geç tarihli bazı minarelere ayrıca benzemektedir. Minarede şerefenin taş korkuluğuna işlenmiş; hafif kabarık şekilde, sade kırık çizgilerin kesişerek zeminde yıldız ve altıgenler oluşturan süsleme kompozisyonu dikkat çekicidir. Türk mimarisinde XI. yüzyıldan başlayıp, XVII. yüzyıla kadar çok sevilerek tekrarlanan²⁴ bu motif kompozisyonun –bilinen- en eski örneği ile bu yapıda (1078/9) karşılaşmaktayız. Aynı süslemenin yaklaşık 15 yıl sonra Güney Azerbaycan bölgesinden Zıncanlı Ebul Meali bin Mekki'nin eseri olan II. Harrekan Kümbeti (1093)'nin²⁵ üçüncü cephe frizinde, tuğlaların dizilişleri şeklinde uygulandığı görülür. Bu geometrik süsleme kompozisyonu, daha sonraları Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemi yapılarında yaygın olarak izlenmektedir.²⁶

---

²² Geniş bilgi için bkz. - G. Öney, "Büyük Selçuklu Devri Minarelerinde Süsleme", *Kültür ve Sanat*, İstanbul, 1976, s.6-11; Ö. Bakırcı, "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum Şekli, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri", *Vakıflar Dergisi*, C.9, Ankara, 1979, s.337-364; A. Uluçam, "Irak Selçukluları ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla Minareler", *YYÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Van, 1990, s.17-72.

²³ O. Aslanapa, *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul, 1979, s.33; O. Aslanapa, *Türk Cumhuriyetleri Mimari Abideleri*, Ankara 1996, 83.

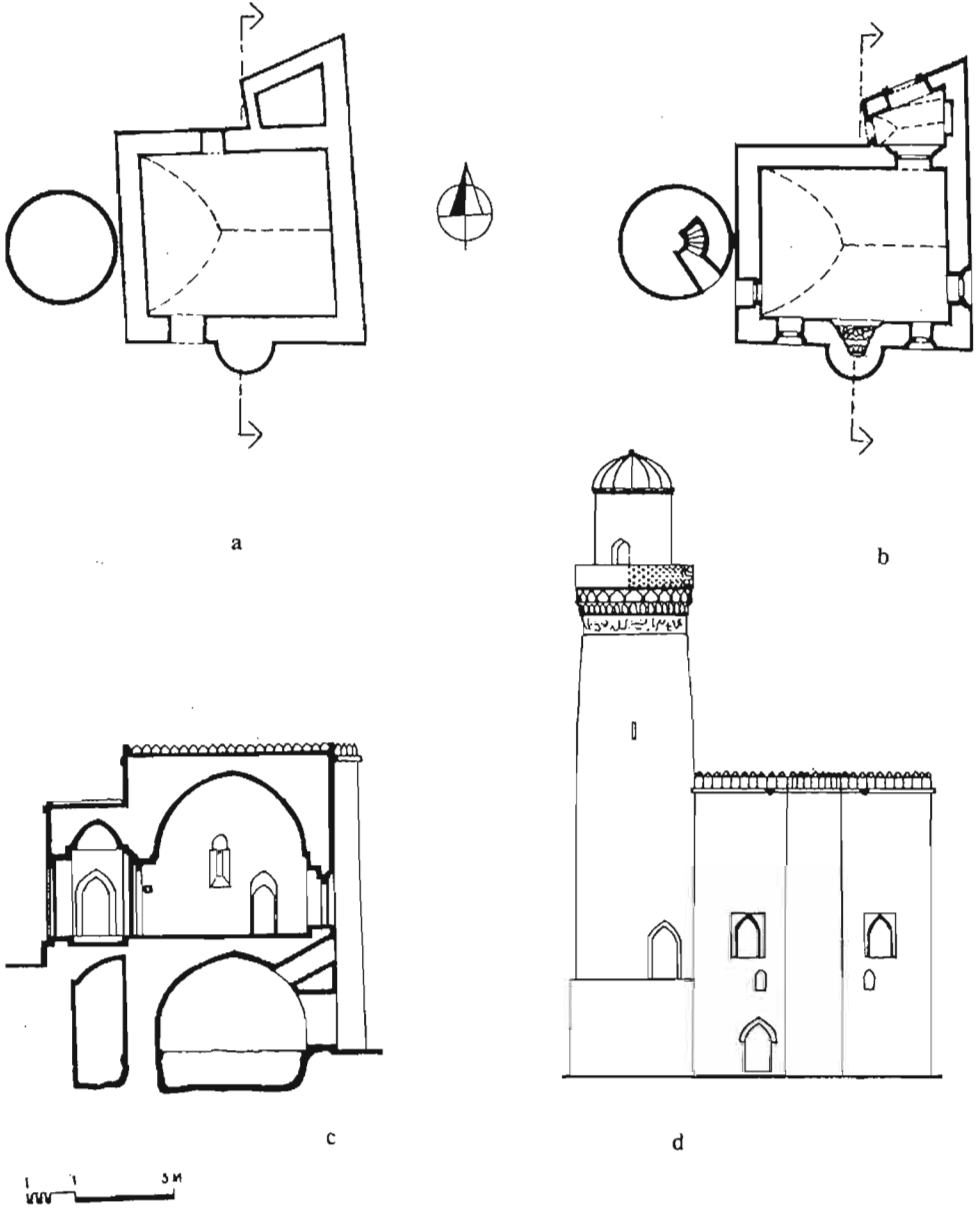
²⁴ S. Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler –Selçuklu Çağı-*, Ankara 1982, s.84.

²⁵ O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984, s.72,73; S. Mülayim, *age.*, s.84.

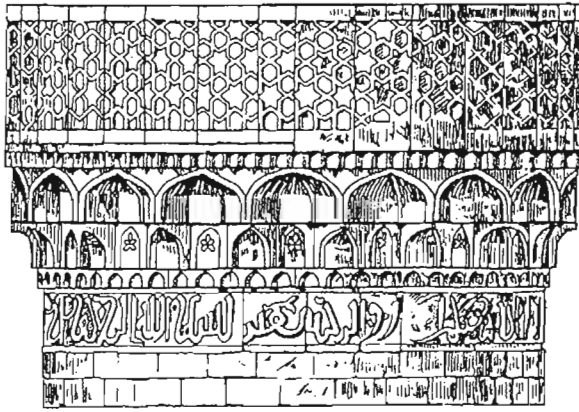
²⁶ Geniş bilgi ve örnekler için bkz. S. Mülayim, *age.*, s.85,282, 285,311,316,319.

KAYNAKLAR:

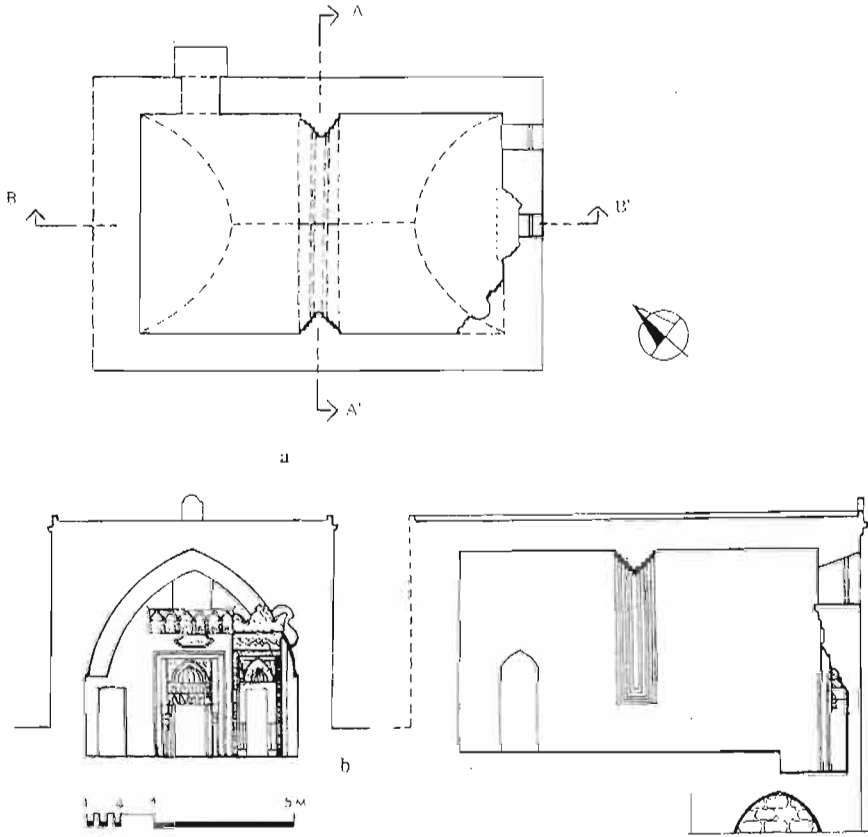
- AHUNDOV, D. A., *Arhitektura Drevnego i Ranne-Srednevekovogo Azerbaycana*, Baku, 1986.
- ALESKERZADE, A., *Nadpisi arhitekturnih pamyatnikov Azerbaycana epoha Nizami*, Moskva-Baku, 1947.
- AMENZADE, R. B., "XI-XVII. Yüzyıllarda Azerbaycan'da Abidevi Yapıların Özellikleri", *Türkler*, C.8, Ankara, 2002, s.166-173.
- ASLANAPA, O., *Kırım ve Kuzey Azerbaycan'da Türk Eserleri*, İstanbul, 1979.
- ASLANAPA, O., *Türk Sanatı*, İstanbul, 1984.
- _____, *Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri*, Ankara 1996.
- BAKIRER, Ö., *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara 1976.
- BAKIRER, Ö., "Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri", *Vakıflar Dergisi*, C.9, Ankara, 1979, s.337-364.
- FETULLAYEV-FİGAROV, Ş., *Arhitekturnaya Enstiklopediya Baku*, Baku-Ankara, 1998.
- GİYASİ, C., *Nizami Dövrü Me'marlıq Abideleri*, Bakı, 1991.
- MÜLAYİM, S., *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler -Selçuklu Çağı-*, Ankara, 1982.
- NEYMAT, M.S., *Korpus Epigrafiçeskih Pamyatnikov Azerbaycana*, Baku, 1991.
- ÖNEY, G., "Büyük Selçuklu Devri Minarelerinde Süsleme", *Kültür ve Sanat*, İstanbul, 1976, s.6-11.
- ULUÇAM, A., "İrak Selçukluları ve Atabekler Döneminden Kalan Tuğla Minareler", *YYÜ. Sosyal Bilimler Dergisi*, S.1, Van, 1990, s.17-72.
- ULUÇAM, A., *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı -II- Bitlis*, Ankara, 2002.
- ÜSEYNOV, M., BRİTANİTSKİY, L., SALAMZADE, A., *İstoriya Arhitekturi Azerbaycana*, Moskva, 1963.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli* (TDV. yay.), Ankara 1993.

Çizim : I Muhammed Mescidi, a) alt kat plânı (C. Giyasi'den işlenerek); b) üst kat plânı (C. Giyasi'den işlenerek) c) A-A'kesiti d) güney cephe Görünüşü

Çizim : I Muhammed Mescidi minaresinde şerefe ve süsleme (Üseynov'dan)

Çizim 3 : Aşûr Mescidi, a) planı (C. Giyasi'den İşlenerek) b) A-A'kesiti c) B-B kesiti

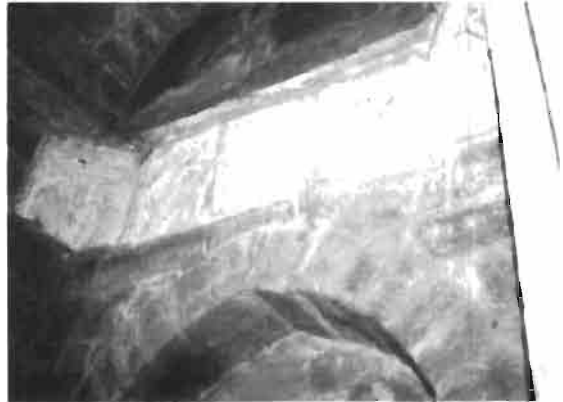
Fotoğraf-1 : Muhammed Mescidi,
Kuzeyden Görünüşü

Fotoğraf- 2 : Muhammed Mescidi,
Güneyden Görünüşü

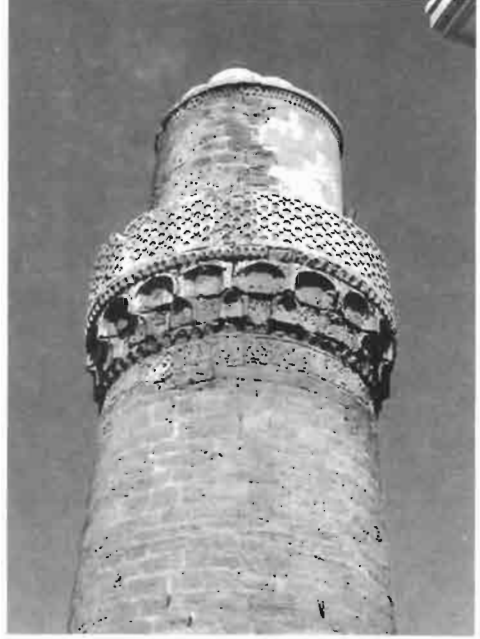
Fotoğraf-3 : Muhammed Mescidi, İnşa Kitabesi

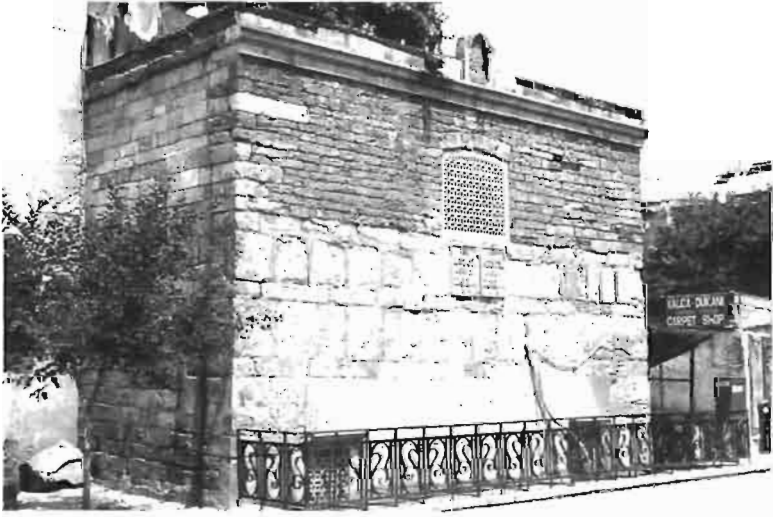
Fotoğraf-4 : Muhammed Mescidi, Giriş Mekanı İçten Görünüş

Fotoğraf-5 : Muhammed Mescidi, Mihrap

Fotoğraf-6 : Muhammed Mescidi, Minare

Fotoğraf-7 : Aşûr Mescidi, Yapıya Güneyden Bakış

Fotoğraf-8 : Aşûr Mescidi, Cepheden Ayrıntı

Fotoğraf-9 : Aşûr Mescidi, İç Mekanda Hafifletme Kemeri

Fotoğraf-10 : Aşûr Mescidi, Mihrapları